

V

N

K

Bulletin *Kunsthistorici*

Even voorstellen...
Epco Runia

P. 4

THEMAKATERN:
TECHNISCHE
KUNSTGESCHIEDENIS

‘Het is gewoon kunst-
geschiedenis, technisch
onderzoek hoort daarbij’
Interview met Margriet
van Eikema Hommes

P. 8

Terugblik
Kunsthistorische Dag
2016

P. 13

Prijswinnaars
aan het woord

P. 19

en meer...

FRANCISCUS VOOR VRIJZINNIGEN
HENK VAN OS

< 1 Lorenzo Monaco, Stigmatisatie van Franciscus,
tempera op paneel, 87 x 61,5 cm, ca. 1420.
Rijksmuseum Amsterdam
(foto: Rijksmuseum)

A
U
P

Vieren!

Wij kunsthistorici zijn serieuze mensen. We willen alles op een verantwoorde wijze doen: onderzoeken, conserveren, restaureren, presenteren en vertellen. Als vanzelf leidt dat tot een focus die meer naar binnen dan naar buiten is gericht. Dat is jammer. De *raison d'être* van kunst is immers gelegen in de relatie tussen een (groep van) kunstobject(en) en de beschouwer. Kunst mag en moet gezien worden. Dat betekent dat wij kunsthistorici (nog) meer de boer op moeten gaan: naar een groter publiek, zowel geïnteresseerde liefhebbers als mensen die daar misschien niet direct naar op zoek zijn. Diversiteit heet dat in beleidstermen. En dat vraagt creativiteit, durf en enthousiasme. Iemand die dat uitstekend in de vingers heeft is Henk van Os, museumdirecteur, wetenschapper en oud-voorzitter van de VNK. Hij nam eind november afscheid als hoogleraar kunst en samenleving aan de Universiteit van Amsterdam met de lezing *Franciscus voor vrijzinnigen*. We kennen zijn fascinatie voor de verbeelding van deze heilige, maar nu liet hij onder het motto 'Ieder zijn eigen Franciscus' zien waarom. Uiteenlopende groepen mensen destilleerden hun eigen symbolische gestalte uit het leven van de historische Franciscus en dat heeft een ongelooflijke rijkdom aan voorstellingen opgeleverd. Van eco-heilige tot patroon van armoede en eenvoud. Voorstellingen die alleen betekenis krijgen als we in de huid van de beschouwer van toen en nu kruipen en proberen om het proces van toe-eigening van kunst te doorgronden. Van Os heeft dat als geen ander gedaan door dwars door de kunstgeschiedenis heen voorstellingen reliëf en context te geven op een manier die begrijpelijk en inspirerend is. En - zo laat hij tussen neus en lippen nog weten - wat hem betreft moet moderne en eigentijdse kunst niet van een dergelijke thematische benadering worden uitgezonderd. Dan doen we onszelf qua verrassing te kort. Zijn afscheid voelt als het einde van een tijdperk, maar hij geeft het stokje met een krachtig pleidooi door: kunst mag en moet gevierd worden!

Dat vieren deed de VNK ook tijdens de Kunsthistorische Dag op 12 november jl. in het Rijksmuseum. Het thema was Technische Kunstgeschiedenis en dat sloeg aan. De bijna honderdvijftig aanwezigen konden zich laven aan inhoudelijk uitstekende lezingen, die vooral ook hoopvol stemden over de koers van ons vak. Samenwerking en interdisciplinariteit als opdracht en feest ineen. Technische kunstgeschiedenis 'is gewoon kunstgeschiedenis' zegt Margriet van Eikema Hommes, projectleider van *From Isolation to Coherence: an Integrated Technical, Visual and Historical Study of 17th and 18th Century Dutch Painting* in haar interview in dit Bulletin. Ann-Sophie Lehmann, hoogleraar moderne en hedendaagse kunst aan de Rijksuniversiteit Groningen, gaf haar lezing zelfs de subtitel 'waarom kunstgeschiedenis altijd technisch is geweest' mee. Die nuchterheid is verfrissend. De vanzelfsprekendheid van het belang van interdisciplinariteit en teamwork een verademing. Dat mogen we vieren.

Tijdens de Kunsthistorische Dag werden ook drie prachtige kunsthistorische prijzen uitgereikt. Deden we dat voorheen in eigen gelederen tijdens de – wat dunbevolkte - ledenvergaderingen, nu vormde het een sluitstuk van een geslaagde dag. En terecht! Zowel voor de gelukkige prijswinnaars – Merlijn Hurx (Karel van Manderprijs), Sara van Dijk (Jan van Gelderprijs) en Jan Teeuwisse (Gijselaar-Hintzenfondsprijs) als voor het vak is die aandacht belangrijk. De Karel van Manderprijs voor Merlijn Hurx haalde zelfs de NRC. Eline Levering interviewde voor dit Bulletin de prijswinnaars en laat zien wat deze prijs voor hen persoonlijk en voor hun onderzoeksspecialisme betekent.

Over vieren gesproken: het is interessant dat twee van de drie geïnterviewde prijswinnaars suggereren dat een oeuvreprijs een mooie toevoeging zou zijn aan het palet van kunsthistorische prijzen. Eenzelfde gedachte kwam op bij de jury van de Karel van Manderprijs 2016 toen zij de genomineerde Heimerick Tromp een eervolle oeuvrevermelding meegaf voor zijn decennialange onderzoek naar de Nederlandse

tuïngeschiedenis, met name die van de achttiende eeuw. Ook dat is een vorm van het vieren van ons vak. Prijs- en prijzenswaardig zijn immers niet alleen vernieuwende boeken, maar ook levenslange (onderzoeks)inspanningen voor de kunstgeschiedenis. Generaties onderzoekers komen en gaan en het is de kunst om daar steeds opnieuw vreugdevol bij stil te staan. Vieren mag! Het bestuur van de VNK wenst u daarom niet alleen goede feestdagen, maar ook nog talrijke kunsthistorische feestmomenten voor de toekomst.

Annette de Vries
voorzitter

Even voorstellen...

Epco Runia (1963) is als voorzitter van de nieuwe sectie Educatie van de VNK onlangs ook toegetreten tot het bestuur van de vereniging. Epco is een echte 'overdrachtskunsthistoricus', gespecialiseerd in de overdracht van kunsthistorische kennis op een breed publiek. Hij studeerde kunstgeschiedenis in Groningen, werkte bij het Rijksmuseum en het Frans Hals Museum en zit nu alweer 17 jaar bij het Mauritshuis, eerst als Conservator Presentatie, daarna als Hoofd Educatie.

Hij werkte mee aan een groot aantal tentoonstellingen, zoals de *Glorie van de Gouden Eeuw* (Rijksmuseum, 2000) en *Rembrandt? De zaak Saul en David* (Mauritshuis, 2015) en schreef enkele boeken (*Bloemen in het Mauritshuis*, 2007). Hij maakt multimediatours, films en tv-programma's, en denkt graag na over rondleiden, begrijpelijk schrijven en visuele analyse. Deze, en andere onderwerpen zullen in de sectie Educatie vast nog vaak aan de orde komen.

27-01-2017

Tentoonstellingsbezoek en netwerkborrel sectie Zelfstandigen

De sectie Zelfstandigen organiseert op vrijdag 27 januari een bezoek aan een tentoonstelling van een zelfstandig curator. Gezamenlijk wordt de expositie *Peter Alma. Van De Stijl naar communisme* in Museum Arnhem bezocht. Zelfstandig curator Marieke Jooren geeft een rondleiding op haar tentoonstelling. Daarna vindt de netwerkborrel van de sectie Zelfstandigen plaats.

Praktisch

Datum: 27 januari 2017

Tijd: 14.00-17.00 uur

Kosten: 10,00 euro (voor VNK-leden), 20,00 euro (niet-leden).

De prijs is exclusief toegang tot het museum. Neem dus je museumjaarkaart mee.

Aanmelden: via secretariaat@kunsthistorici.nl

LET OP: Je aanmelding is pas definitief na betaling via:

NL24INGB0000569560 t.n.v. VNK en o.v.v. VNK-ZK-04.

Het aantal plaatsen is beperkt, dus meld je op tijd aan.

Muurschildering van Peter Alma die nog altijd te zien is op het Amstelstation in Amsterdam

Over de tentoonstelling

Peter Alma was overtuigd communist, idealist, een man met een missie. Alma's maatschappelijke betrokkenheid was onmiskenbaar en vormt de rode draad in de tentoonstelling. In zijn werk wordt duidelijk hoe hij hieraan vormgaf: hij was er voor de gemeenschap, stelde maatschappelijke thema's aan de orde en hij reageerde met zijn werk op de wereldproblematiek van die tijd. Speciaal voor het *De Stijl*-jaar wordt dieper ingegaan op zijn relatie tot De Stijl en het gegeven dat overeenkomstige opvattingen over een nieuwe maatschappij tot volstrekt andere kunstuitingen kunnen leiden.

V

N

K

THEMAKATERN: TECHNISCHE KUNSTGESCHIEDENIS

VERENIGING VAN NEDERLANDSE KUNSTHISTORICI

BULLETIN 2016 /3

Illustratie door Fieke van Dieren

Over de illustrator Fieke van Dieren

Dancing in the woods (2016) (serie)
fotografie en illustratie

De illustratie bij dit Bulletin is gemaakt door Fieke van Dieren. Zij liet zich hiervoor inspireren door de materialen en technieken van technische kunstgeschiedenis. Fieke van Dieren studeerde aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag, waar zij in 2009 afstudeerde in grafisch ontwerp. De werken van Fieke van Dieren zijn niet in één oogopslag te doorgronden. Het zijn vaak mysterieuze beelden waar de kijker even voor stil moet staan en steeds weer nieuwe dingen in kan ontdekken. Fieke werkt met een combinatie van

fotografie en illustratietechnieken zoals houtskool en acrylverf. De combinatie van deze technieken zorgt voor een zekere gelaagdheid waar Fieke in haar werk voortdurend naar op zoek is. Letterlijk, door de opbouw in lagen als in collages, maar ook figuurlijk in haar streven naar diepgang.

Het werk van Fieke was onder andere te zien op de Affordable Art Fair en Fotofestival Leiden. In september 2015 was haar internationale debuut in New York in de expositie 'Face the Dutch' op Photoville.

www.fiekevandieren.nl

Witte Reigers (2013)
mixed media

‘Het is gewoon kunstgeschiedenis, technisch onderzoek hoort daarbij’

Interview met Margriet van Eikema Hommes

door Eline Levering

Margriet van Eikema Hommes

Margriet van Eikema Hommes is projectleider van *From Isolation to Coherence: an Integrated Technical, Visual and Historical Study of 17th and 18th Century Dutch Painting*. Dit vijfjarige onderzoeksproject richt zich op zeventiende- en achttiende-eeuwse Nederlandse schilderijenensembles. Zij geeft leiding aan een interdisciplinair onderzoeksteam dat de materialen, productie- en behandelingsgeschiedenis van deze schilderijen bestudeert. Daarnaast onderzoekt het team hun visuele samenhang en sociaalhistorische context, zowel in openbare gebouwen als bij particulieren thuis.

Een thema dat leeft

From Isolation to coherence is een mooi voorbeeld van technische kunstgeschiedenis, het thema van de Kunsthistorische Dag die de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici in november organiseerde. Uit de vele aanmeldingen bleek dat dit onderwerp enorm leeft onder kunsthistorici. Ook Margriet van Eikema Hommes merkt dit: ‘Er zijn momenteel veel initiatieven om technische kunstgeschiedenis een plek in het academisch curriculum

te geven. Bijvoorbeeld met de 2-jarige masteropleiding aan de Universiteit van Amsterdam, maar ook bij andere universiteiten is er meer aandacht. Maar het is natuurlijk niet zo dat dit pas een onderwerp van de laatste paar jaar is. Mensen als Ernst van de Wetering waren al in de jaren ’70 met dit type onderzoek bezig’. Van Eikema Hommes merkt op dat er lange tijd veel kunsthistorici zijn geweest die puur vanuit de afbeelding keken, en niet naar de materiële sporen die de objecten

bevatten en die veel kunnen vertellen over de makelij en de geschiedenis. ‘Daar hebben deze kunsthistorici zich mee tekort gedaan omdat je juist uit die sporen ontzettend veel informatie kunt halen. Óók als jouw onderzoek zich vooral richt op de iconografie of het gebruik van een object.’ Volgens haar is de term technische kunstgeschiedenis wat verwarrend. Ze sluit zich aan bij Ann-Sophie Lehmann die op de Kunsthistorische Dag sprak over ‘Waarom kunstgeschiedenis altijd

al technisch was’. Van Eikema Hommes: ‘Ik denk vaak: het is gewoon kunstgeschiedenis, technisch onderzoek hoort daarbij. Je hebt ook geen iconografische kunstgeschiedenis meer.’ Ze geeft toe dat technisch onderzoek vaak wel lastig te realiseren is. ‘En er zijn natuurlijk ook hele goede onderzoeken waar geen technisch onderzoek wordt gedaan. Maar zelf zou ik dat als een groot gemis ervaren omdat ik er in de praktijk elke keer weer veel verder mee kom. Het is echt een verrijking.’

Gescheiden werelden

Zelf heeft Van Eikema Hommes altijd al interesse voor materiële aspecten van kunst gehad. Voor ze kunstgeschiedenis ging studeren zat ze op de kunstacademie: 'Ik heb dus ook altijd op die manier naar schilderijen gekeken: hoe is het gemaakt?'

Het was Ernst van de Wetering die haar stimuleerde de kant van het materiaaltechnisch onderzoek op te gaan. Ze liep stage bij het Centraal Laboratorium en deed haar promotieonderzoek over verkleuring en veroudering van schilderijen, een project dat deel uitmaakte van het onderzoeksprogramma *Molecular Aspects of Ageing of Painted Art (MOLART)* van NWO. 'Mijn onderzoek was destijds nog veel technischer, en de werelden waren nog veel meer gescheiden. Ik sprak bijna alleen maar op symposia van restauratoren. Kunsthistorici kwam je daar zelden tegen. Je kunt je nu niet meer voorstellen dat er hoogleraren waren die over mijn onderzoek zeiden: 'Ik vind het gewoon een heel vervelend idee dat het allemaal verkleurt, daar denk ik liever niet over na'. Deze werelden zijn nu meer verweven en in het

Onderzoek in de geschilderde kamer in het Hofkeshuis te Almelo.
Foto From Isolation to Coherence

museale veld wordt geïntegreerd samengewerkt. Het is alleen maar goed dat dit nu ook op de universiteiten meer aandacht krijgt.'

From Isolation to coherence

Het project *From isolation to coherence*, waarvan Van Eikema Hommes projectleider is, is voortgekomen uit een aantal andere

NWO-onderzoeken. Ze hield zich vanuit haar studie aanvankelijk vooral bezig met materiaaltechnisch onderzoek, zoals verfdwarsdoorsneden, historische schilderstraktaten en onderzoek met infrarood. Van daaruit is ze meer opgeschoven naar de kunsthistorische hoek: 'Deze schilderijenensembles zijn allemaal werken

die in opdracht zijn gemaakt, dus de locatie is heel belangrijk. En de kunstenaars moesten met elkaar vormgeven aan het werk. Dus de techniek is heel erg sterk verbonden met stijl en iconografie. Door mijn eerdere onderzoek kwam ik erachter dat bij dit soort complexe werken, die zo veelzijdig zijn, je alle onderzoeksfacetten met elkaar moet combineren. Vandaar ook de titel: *From isolation to coherence*. Vaak wordt in deze interieurs maar één object onderzocht, met één onderzoeksmethode. De inzet van dit project is om meerdere invalshoeken te combineren en te kijken hoe ver je gaat komen met zo'n interdisciplinaire aanpak.'

Door mijn eerdere onderzoek kwam ik erachter dat bij dit soort complexe werken, die zo veelzijdig zijn, je alle onderzoeksfacetten met elkaar moet combineren.

Leren van elkaar

In de samenstelling van het onderzoeksteam komt die interdisciplinariteit duidelijk naar voren. Zo werken schilderijenrestaurator Ige Verslype, archiefonderzoeker Piet Bakker, kunsthistoricus Tatjana van Run en chemicus Katrien Keune mee. Ook werd er historisch kleuronderzoek gedaan. 'Katrien Keune deed onder andere bindmiddelanalyses, maar ook onderzoek naar verouderingsprocessen. Voor haar kwam de kunsthistorische kennis ook weer erg van pas. Je leert dus veel van elkaar', vertelt Van Eikema Hommes. 'Maar het geld binnen zo'n project is natuurlijk niet onbeperkt beschikbaar. Daarom werd informatie over de bouwhistorische achtergrond soms uit de literatuur gehaald. Maar op tal van andere plekken was al uitvoerig bouwhistorisch onderzoek gedaan, bijvoorbeeld door de bouwhistorici van de gemeente. Samenwerken is dus ook essentieel in dit project. Het is echt teamwerk en dat is terug te zien in onze publicaties: daar zie je vaak veel namen staan.'

De inzet van dit project is om meerdere invalshoeken te combineren en te kijken hoe ver je gaat komen met zo'n interdisciplinaire aanpak.

Twee paar ogen zien meer dan één

Van conflicten vanwege andere werkwijzen of verschil van opvattingen heeft Van Eikema Hommes in dit project geen last: 'Ik heb veel ervaring met dit type interdisciplinair onderzoek en ik heb heel goed gekeken naar de samenstelling van het team. Ik heb mensen geselecteerd op hun vakkennis, maar ook op persoonlijkheid, zodat je prettig kunt samenwerken.' Wel kan het natuurlijk gebeuren dat bijvoorbeeld chemische analyses de eigen veronderstellingen onderuit halen. 'Dat gebeurt inderdaad. Dan bleek het toch weer eens anders te zijn dan we dachten. Maar: het is zoals het is. Dan schrap je de alinea die je

De geschilderde kamer in Huis de Dieu te Alkmaar uit 1744.
Foto Joop Elsinga

Hinke Sigmond onderzoekt de afwerkklagen op schouwpartij in Huis de Dieu te Alkmaar. Foto Joop Elsinga

Materiaaltechnisch onderzoek vanaf de steiger in de geschilderde kamer in het Martenahuis te Franeker. Foto A. Heuf

net geschreven hebt en ga je met elkaar praten wat het geweest kan zijn. Het is goed om mensen met een andere invalshoek eraan te laten kijken, want je hebt zelf natuurlijk ook je eigen blinde vlekken. Je zit er wel eens naast, maar het is ook fijn om daar dan wel op tijd achter te komen!’

In de pers

Het onderzoek rond *From Isolation to coherence* kreeg veel aandacht in de pers. Onder andere *De kennis van nu* (NTR), NOS, de Volkskrant en het Financieel Dagblad besteedden aandacht aan de resultaten van het onderzoeksproject. Deze brede belangstelling komt niet vanzelf, vertelt Van Eikema Hommes. ‘Ik doe dit werk ook vanuit een maatschappelijke betrokkenheid. Het is een meerwaarde wanneer onderzoek ook dienstbaar is aan de maatschappij. In veel gevallen worden de schilderijen waar het hier om gaat bedreigd, dus er was mij veel aan gelegen het onderzoek naar buiten te brengen. Ik ben daar actief mee bezig geweest, bijvoorbeeld door niet alleen lezingen te geven voor vakgenoten, maar ook voor liefhebbers. En

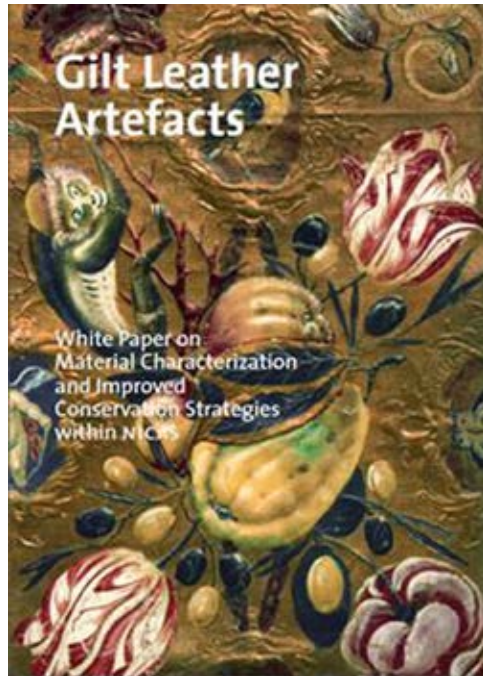
natuurlijk door persberichten uit te sturen.’ Van Eikema Hommes meent dat kunsthistorici wel vaker meer op die brede aandacht in mogen zetten: ‘Dat is ook heel dankbaar en bovendien leuk om te doen.’

Het verhaal gaat door

Vooruitkijkend zou Van Eikema Hommes graag nog verder willen met de schilderijenensembles en een aspect aan het onderzoek willen toevoegen: de vraag hoe dit type werken gepresenteerd kan worden. ‘Ik hou me nu ook veel bezig met het reconstrueren van ensembles en hoe je dat met nieuwe mogelijkheden kunt doen. Denk bijvoorbeeld aan 3D-printen, *augmented* en *virtual reality*. Zo kun je dingen die er niet meer zijn tot leven wekken en het verhaal door vertellen’.

Meer informatie over *From Isolation to Coherence* is te vinden op www.fromisolationtocoherence.nl

Gilt Leather Artefacts

Op de Kunsthistorische Dag vertelde Gregor Weber over het NICAS, het Netherlands Institute for Conservation, Art and Science. In 2015 werden zes onderzoeksprojecten en vijf kleinere, zogenaamde ‘seed money projects’ gefinancierd vanuit het NICAS. Een van deze kleinere projecten is ‘Gilt Leather Artefacts’. Dit project heeft als eerste van de vijf het beoogde einddoel gehaald met het verschijnen van de publicatie *Gilt Leather Artefacts. White Paper on Material Characterization and Improved Conservation Strategies within NICAS* (Delft 2016, 119 pp.)

Van de zestiende tot de achttiende eeuw was goudleerbehang een zeer kostbaar en modieuze vorm van wandbekleding. In Nederland zijn slechts 60 van dit type behangsels op locatie bewaard, met name in stadhuizen, regentenkamers van weeshuizen en hofjes, bestuursvertrekken van enkele kerken en in enkele kastelen en buitenplaatsen. Het conserveren van goudleer is lastig door de curieuze combinatie van verschillende materialen, het ontbreken van onderzoek naar het effect van behandelingen op de verschillende materialen, en onvoldoende kennis over de oorzaken van het verval.

Het goudleerproject aan het NICAS is een aanzet voor een

onderzoeksagenda voor het conserveren van goudleer voor 2017-2025. Deze is samengesteld in nauw overleg met de internationale experts op dit gebied. In de publicatie die nu is verschenen wordt de stand van zaken van het onderzoek naar en het conserveren van goudleer weergegeven. Daarnaast worden toekomstige onderzoeksmogelijkheden aangestipt.

VNK-bestuurslid Eloy Koldewey werkte mee aan dit onderzoeksproject. Hij vertelt: ‘Het nu gemaakte overzicht is ongelooflijk belangrijk voor de instandhouding en restauratie van goudleer. Door de zeldzaamheid van het materiaal is de kennis en ervaring

erg versnipperd, ook internationaal. Deze White Paper vormt de basis voor verder onderzoek en internationale samenwerking.’

Het project is een interdisciplinaire samenwerking tussen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Restauratie Atelier Limburg, RNA-Restauratie Nijhoff Asser, de Universiteit van Amsterdam (Conservering en restauratie) en de Universiteit Delft (Lucht- en ruimtevaarttechniek).

Voor meer informatie omtrent deze publicatie kunt u zich wenden tot Eloy Koldewey via E.Koldewey@cultureelerfgoed.nl

Technische Kunstgeschiedenis: Wat is het? Wat doet het? Wat brengt het?

Terugblik Kunsthistorische Dag 2016

De VNK kijkt met voldoening terug op de kunsthistorische dag in het Rijksmuseum op 12 november 2016: de opkomst was goed en het programma inhoudelijk stimulerend. Onderwerp was 'Technische Kunstgeschiedenis'. Dat is een tak van de kunstgeschiedenis die de laatste jaren steeds meer van zich laat horen. Daarom vond de VNK het tijd om haar ledenbestand kennis te laten nemen wat daar nu precies onder verstaan moet worden, wat deze vorm van kunstgeschiedbeoefening zoal doet en wat die voor de toekomst van ons vak kan betekenen.

Technisch

Voor de meeste kunsthistorici klinkt 'technisch' niet meteen aantrekkelijk. Het is doorgaans ver verwijderd van het kunsthistorische discours zoals we het geleerd hebben en beoefenen. Weinigen weten hoe een X-ray en Infraroodopname te beoordelen,

laat staan zulke apparatuur te bedienen. Uitvergroete verfdooresneden laten de meeste collega's ook graag aan zich voorbij gaan. Dat is in algemene zin jammer omdat we daarmee een categorie argumenten negeren. Maar op deze dag werd ook duidelijk dat technische kunstgeschiedenis

veel meer is dan het inzetten van analyseapparatuur. Onze voorzitter Annette de Vries verwoorde in haar openingswoord dan ook de nieuwsgierigheid naar wat dit dan zou mogen zijn. Gregor Weber, hoofd Kunst van het Rijksmuseum die ons namens de gastheer welkom heette, kon

daarbij aansluiten en getuigen wat er de laatste jaren in het museum gebeurt en ook hoe daar, anders dan in de universitaire wereld, de objectkennis altijd belangrijk is gebleven.

Masteropleiding

Arjan de Koomen gaf na de korte ledenvergadering een introductie op het thema: *De opkomst van de technische kunstgeschiedenis*. Dat deed hij niet alleen als VNK-bestuurslid, maar vooral vanuit zijn rol als bedenker en coördinator van een tweejarige Master *Technical Art History* die in september 2015 aan de UvA van start ging. Hij legde uit wat het verschil tussen technisch onderzoek en technische kunstgeschiedenis is. In het eerste geval wordt de materiële samenstelling en conditie van een specifiek object onderzocht; in het tweede wordt geschiedenis geschreven over materialen en maakprocessen en gaat het juist om de implicaties

van veranderde materialen en technieken voor de ontwikkeling van de kunst. 'Technisch', zo werd duidelijk gemaakt, moet je op de Oud-Griekse manier verstaan: *Techne* als kunst/ambacht. Zodoende gaat het om een ambachtelijke geschiedenis van de kunst in plaats van de intellectuele geschiedenis die de geesteswetenschappelijke benadering kenmerkt.

NICAS

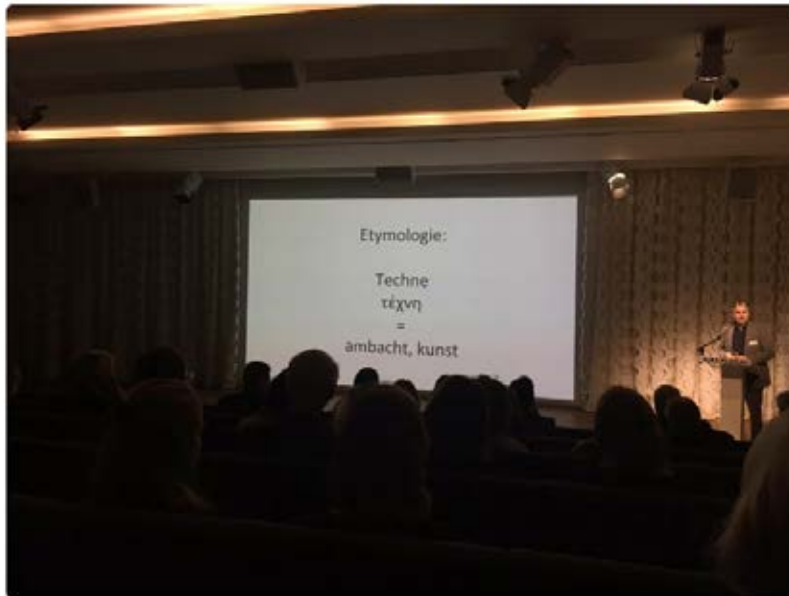
Robert van Langh, hoofd restauratie van het Rijksmuseum, nam daarna het woord. Hij heeft met collega's uit Delft en van NWO een virtueel onderzoeksinstituut opgericht dat de naam *Netherlandish Institute for Conservation, Art & Science* (NICAS) draagt. Als restaurator benadrukte hij de noodzaak van dit onderzoek met het argument

Je hebt geretweet

Judith Niessen @Judithniessen · 12 nov.

#technischekunstgeschiedenis: het griekse techne betekent kunst, ambacht. Dat is een taal die kunsthistorici spreken @kunsthistorici

1 2

dat kunstwerken onherroepelijk zullen vervallen en we die processen diepgaander moeten begrijpen om welonderbouwd over de toekomst ervan te kunnen beslissen. Daarnaast kent NICAS de ambitie om een vorm van kunstgeschiedenis te stimuleren die wordt aangeduid als *science-enriched art historical research*. Vanuit NWO is er geld voor onderzoek gekomen; ongeveer een jaar geleden zijn tal projecten van start zijn gegaan waarin ook kunsthistorici van de UvA, UU,

RCE, het Rijksmuseum en het Mauritshuis een rol spelen. Bij een volgende *call* zouden meer kunsthistorici plannen kunnen formuleren en coalities aangaan met natuurwetenschappers en restauratoren. De VNK zal als het zover is, daarover berichten.

Hercules Segers

Huigen Leeftang is conservator prentkunst van het Rijksmuseum en heeft een hoofdrol gespeeld in de totstandkoming van de prachtige Segers-tentoonstelling.

Aangezien de kunst van deze kunstenaar ook in technische zin vragen oproept, is hij gevraagd in zijn presentatie aandacht te besteden aan het technisch onderzoek in het voortraject. Hij ging vooral in op de “schilderachtige prenten” en analyseerde Segers’ druktechnische experimenten om die ongekende landschappen tot stand te brengen. In de lunchpauze was er ruim gelegenheid de tentoonstelling te bezoeken en de conservator aan te spreken.

Materialbildung

‘s Middags waren drie onlangs benoemde collega’s uitgenodigd om ons uit te leggen wat zij onder technische kunstgeschiedenis verstaan. Ann-Sophie Lehmann, hoogleraar in Groningen, getuigde van haar Duitse herkomst met het neologisme dat de hoofdtitel van haar bijdrage vormde: *Materialbildung*. Haar pleidooi was dat dit soort *Bildung* een sterkere plek in de kunsthistorische vorming verdient. Haar ondertitel “waarom

kunstgeschiedenis altijd technisch is” onderstreept dat, maar refereerde ook aan de geschiedenis van ons vak, waarin een onderstroom van de technische benadering te onderkennen valt die vooral in de naoorlogse kunstgeschiedenis uit het zicht is geraakt. Lehmann liet zien hoe zelfs zonder te beschikken over een laboratorium deze verbinding te herstellen is.

Maakproces

Erma Hermens is in 2016 als technisch kunsthistoricus bij

het Rijksmuseum aangetreden. Daarvoor heeft ze aan de universiteit van Glasgow gewerkt. Zeven jaar geleden startte zij daar een (tot vorig jaar enige) opleiding in *Technical Art History*. Zij liet in haar lezing “Technische kunstgeschiedenis: reconstructie en deconstructie van het maakproces” zien waarop de kern van onderwijs en onderzoek zich richt: het maakproces. Ze toonde voorbeelden van projecten die ze met studenten had uitgevoerd, bijvoorbeeld op het gebied van giettechnieken, waarin oude

recepten werden uitgetest. Ook behandelde ze een project dat ze in samenwerking met de universiteit van Mexico had uitgevoerd om de productie te reconstrueren van schilderijen van of naar Maarten de Vos, wat leidde tot de bestudering van de uitwisseling van kennis en objecten

tussen Vlaanderen, Spanje en de Nieuwe Wereld.

Kennis

Sven Dupré, de laatste spreker, is een Vlaamse wetenschapshistoricus die steeds meer in de richting van de kunstgeschiedenis is bewogen. Na enige jaren

Jenny Boulboulé @jennyboulboule · 12 nov.
@kunsthistorici VNK2016 @DupreSven @ArtechneProject
ASLehmann & Erma Hermens @rijksmuseum, experts agree:
TAH=Collaboration! @MakingKnowing

← ↻ 2 ❤️ 2 ...

in Berlijn, waar hij het internationale onderzoeksproject Art & Knowlegde leidde, kwam hij in 2015 naar Utrecht. Hij bekleedt daar de toegevoegde leerstoel 'geschiedenis van kunst, wetenschap en techniek', ondergebracht bij de opleiding kunstgeschiedenis. Zijn lezing luidde "Kunst als kennis: technische kunstgeschiedenis als trekker van een interdisciplinair onderzoeksveld" en benadrukte de rol van de kunst in de geschiedenis van kennisproductie. Net als Lehmann haalde hij ook oudere bronnen aan om

de onlosmakelijke relatie tussen kunst, techniek en wetenschap te illustreren. Hij bepleitte dat de bestudering ervan kunstgeschiedenis een nieuwe, vruchtbare epistemologie kan bieden, een andere kijk op de plaats van de kunst in de geschiedenis van het menselijk denken en handelen.

PRIJSWINNAARS AAN HET WOORD

Op de Kunsthistorische Dag in het Rijksmuseum werden drie belangrijke kunsthistorische prijzen uitgereikt. De Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici reikte de Karel van Manderprijs en de Jan van Gelderprijs uit. Namens het De Gijselaar Hintzenfonds werd de Gijselaar Hintzenprijs uitgereikt. In dit bulletin laten we de drie prijswinnaars aan het woord.

Winnaar Karel van Manderprijs: Merlijn Hurx

De Karel van Manderprijs wordt sinds 1958 toegekend aan een kunsthistoricus die een baanbrekende kunsthistorische publicatie heeft geschreven die het zicht op een deel van de kunstgeschiedenis aanzienlijk heeft veranderd.

Toonaangevende laureaten uit het verleden zijn Jan Emmens, Eddy de Jongh en Henk van Os. De Karel van Manderprijs 2016 is uitgereikt aan Merlijn Hurx voor zijn publicatie *Architect en aannemer. De opkomst van de bouwmarkt in de Nederlanden 1350-1530*. Een boek dat onze

visie op de middeleeuwse bouwpraktijk aanzienlijk heeft gewijzigd. Merlijn Hurx is universitair docent middeleeuwse architectuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

De Karel van Manderprijs wordt uitgereikt voor een publicatie 'die het zicht op een deel van de kunstgeschiedenis aanzienlijk heeft veranderd'. Wat betekent het winnen van de Karel van Manderprijs voor jou?

'Het is natuurlijk een prachtige erkenning van collega's voor je werk. En het is prettig om te merken dat zoiets als een proefschrift gelezen wordt.

Je kreeg de prijs voor je boek *Architect en aannemer. De opkomst van de bouwmarkt in de Nederlanden 1350-1530*. De jury loofde de toepasbaarheid van je onderzoek: "(...) rondleiders maken inmiddels dankbaar gebruik van de inzichten uit deze publicatie." Niet alle

kunsthistorici kunnen dit zeggen van hun werk. Maakt dit je extra trots op je werk?

'Zeker. Tijdens het schrijven vroegen mensen wel eens naar het waarom van mijn onderzoek. De relevantie van middeleeuwse kerken was aan de faculteit Bouwkunde van de TUDelft, waar ik onderzoek deed, niet bij iedereen even duidelijk. Dan is het juist leuk om daarna te merken dat het door verschillende mensen wordt opgepikt. Inderdaad door vrij veel rondleiders in kerken, maar ik werd dit jaar ook door architectuurbureau OMA uitgenodigd om een workshop te geven aan studenten bouwkunde uit Harvard. En ook juristen in het bouwrecht blijken geïnteresseerd. Uiteindelijk bereik je dus veel verschillende groepen. Bij het schrijven was dat ook erg leuk, om de verschillende onderwerpen te behandelen. Elk hoofdstuk heeft een ander thema: de ambachtsgilden, de handel, de productie aan de groeven, de ontwerppraktijk en bouwpakketten. De diversiteit van de thema's

helpt om zo'n grote groep aan te spreken. Bovendien worden er weliswaar veel mooie studies geschreven over kerken, maar dan gaat het meestal om monografieën over één kerk. Dit is een van de weinige boeken die een groot gebied beslaat.

Uiteraard gaat het boek ook over de ontwikkeling van het beroep van architect. Architecten worden nog steeds vaak gezien als 'vrije kunstenaars', maar dat is een te eenzijdig beeld. Dit boek vertelt een ander verhaal. Van huidige architecten hoor ik dat de problematiek die ik aanstip in het boek nog steeds herkenbaar is.'

Hoe ben je bij dit onderwerp betrokken geraakt?

'Ik schreef mijn scriptie over *prefab* bouwpakketten in de kerken van Evert Spoorwater († 1474), een van de belangrijkste architecten uit die tijd. Vers na het behalen van mijn bul solliciteerde ik op een promotieplek in Delft over het ontstaan van de Randstad Holland, daar zou ik het deel doen dat zou gaan over de organisatie van de bouw. Maar aangezien er net veel onderzoek was gedaan naar de

stadsbouwbedrijven in de zeventiende en achttiende eeuw, kozen we de richting van het ontstaan van de steden in de late middeleeuwen en de organisatie van de eerste publieke bouwwerken. Zo heb ik de ideeën die ik ontwikkelde tijdens het schrijven van mijn scriptie door kunnen zetten in mijn promotieonderzoek.'

Wat was je grootste uitdaging bij je onderzoek en bij het schrijven van Architect en aannemer?

'Met het onderzoek naar de middeleeuwen heb je meestal te maken met gefragmenteerd overgeleverde bronnen. Heel veel puzzelstukjes ontbreken, waardoor casestudies vaak een te beperkt beeld laten zien. Je kunt alleen patronen herkennen als je naar veel verschillende incomplete puzzels kijkt. Ik ben bijvoorbeeld in bijna vijftientig archieven in Nederland en België geweest en heb meer dan zestig gebouwen bestudeerd om een helder beeld te krijgen van de steenhandel in die tijd. Maar naast een uitdaging, is juist dit puzzelen ook het leuke aan dit type onderzoek.'

Waar hou je je nu mee bezig?

'Momenteel ben ik bezig met een nieuw boek, in het NIKI in Florence. Dat boek komt voort uit mijn Veni-project *The origins of modern architectural planning* dat dit jaar afloopt. In mijn proefschrift keek ik naar hoe veranderingen in de organisatie van de bouwproductie de positie van ontwerpers hebben beïnvloed. Nu kijk ik naar de positie van de opdrachtgever, met name naar het hof van de

Bourgondische hertogen. Hun administratie is van grote invloed geweest op de wijze waarop afspraken werden vastgelegd. Ik ben aan het eind van mijn vorige onderzoek gestuit op een groot archief vol met werkbeschrijvingen, rapporten en tekeningen die laten zien dat er helemaal niet zoveel aan het toeval werd overgelaten. Alles werd van tevoren vastgelegd. Ik zie daarin de basis van een praktijk die we tegenwoordig heel normaal vinden.'

Denk je dat ook dit onderzoek weer zo breed zal worden opgepikt?

'Wat de moeilijkheid bij dit boek wordt, is dat het onderzoek vooral op archiefstukken steunt. Bij het vorige boek was het leuk dat ik ook de gebouwen kon bestuderen, maar bij dit onderzoek zijn die er veelal niet meer: bijna alle paleizen en kastelen van de hertogen en hun opvolgers zijn met de grond gelijk gemaakt. Maar ik hoop wel dat het thema 'bureaucratie in de middeleeuwen' lezers voldoende nieuwsgierig maakt en uiteraard let ik wel op de toegankelijkheid van het boek.'

Tijdens de Kunsthistorische Dag werden diverse kunsthistorische prijzen uitgereikt. Als jij een kunsthistoricus een prijs zou mogen geven, wie zou dat dan zijn en waarom?

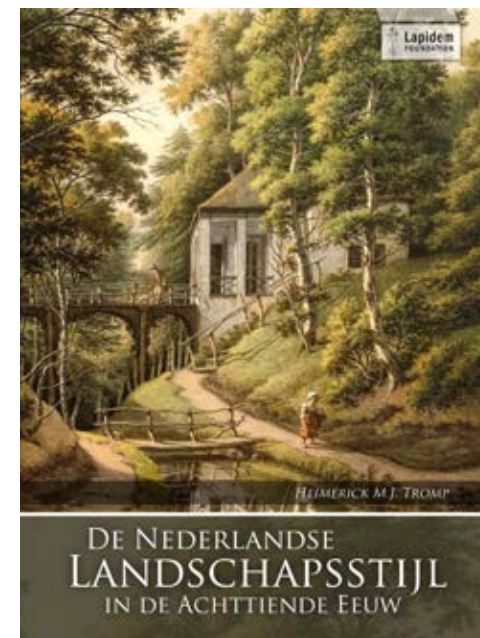
‘Daar durf ik mij niet aan te wagen, maar in het algemeen valt het mij op dat veel prijzen gaan naar studies over de Nederlanden. Ik vind het belangrijk dat Nederlandse kunstgeschiedenis zich ook met het buitenland bezig houdt. Het zou goed zijn als er ook aandacht is voor onderzoekers die zich richten op gebieden waar je als Nederlandse kunsthistoricus misschien niet zo snel aan denkt. Iemand die nieuwe horizons opzoekt. Misschien een mogelijkheid voor een nieuwe prijs?’

**Eervolle oeuvrevermelding
Karel van Manderprijs:
Heimerick Tromp**

In het kader van de Karel van Manderprijs ging een eervolle vermelding naar het werk van Heimerick Tromp. Tromp heeft tijdens zijn loopbaan een grote bijdrage geleverd aan het

wetenschappelijke debat over de Nederlandse tuingeschiedenis, in het bijzonder de witte vlek van de 18de-eeuwse landschapsstijl. Zijn publicatie die genomineerd werd voor de Karel van Manderprijs is een bewerking van zijn proefschrift *Et in Arcadia Ego* uit 2000 en vormt een samenballing van zijn onderzoek uit de afgelopen veertig jaar. De grote waardering van de jury geldt niet alleen het genomineerde boek maar ook de verdiensten van Tromp voor de Nederlandse tuingeschiedenis. De Karel van Manderprijs is geen oeuverprijs, maar als dit wel het geval zou zijn geweest, dan was Tromp hiervoor een grote kanshebber. Tromp was verast: ‘Omdat het een blijk van waardering uitdrukt voor mijn inspanningen, over een lange reeks van jaren, om een destijds nog betrekkelijk onbekend onderwerp als de geschiedenis van de Nederlandse historische buitenplaatsen met hun parken en tuinen te onderzoeken en onder de aandacht van het publiek te brengen. In de voetsporen van pioniers als prof. Bijhouwer en jhr. Henri van der Wyck heb ik zowel binnen als buiten mijn

werk bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, als conservator bij Paleis het Loo, als adviseur bij kasteel de Haar en onderzoeker bij de stichting tot behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen deze bijzondere monumenten van cultuur en natuur op de kaart kunnen zetten. Want daar ging het immers om: steeds meer te weten te komen over hun achtergronden, over hun diversiteit, de kwetsbare kanten, het verantwoorde onderhoud, zodat ze ook als monument behouden kunnen blijven voor het nageslacht. In de jaren ’70 vond men het soms maar een vreemde, misschien zelfs ‘wereldvreemde’ belangstelling waar ik wetenschappelijk vorm aan trachtte te geven, maar het tij is inmiddels volledig gekeerd, en dat doet de buitenplaatsen met hun parken alleen maar goed! Op dat bescheiden steentje, dat ik heb bijgedragen staat nu een fraai VNK-keurmerk!’

Winnaar Jan van Gelderprijs: Sara van Dijk

De Jan van Gelderprijs, bedoeld voor een veelbelovende kunsthistoricus jonger dan 35 jaar, is toegekend aan Sara van Dijk voor haar proefschrift *“Beauty adorns virtue”. Dress in portraits of women by Leonardo da Vinci*. Van Dijk is sinds 2015 juniorconservator textiel bij het Rijksmuseum.

Wat betekent het winnen van de Jan van Gelderprijs voor jou als jonge wetenschapper?

‘Het is fantastisch om deze erkenning te krijgen, niet alleen voor mij persoonlijk, maar ook voor het vakgebied van de kostuumgeschiedenis, dat nog veel te vaak over hoofd wordt gezien. Ik ben ervan overtuigd dat een kostuumhistorisch perspectief binnen de kunstgeschiedenis heel veel kan opleveren. Dit is een grote aanmoediging om hiermee door te gaan.’

De publicatie waarvoor je de prijs wint is *“Beauty adorns virtue”. Dress in portraits of women by Leonardo da Vinci*. Hoe ben je bij dit onderwerp betrokken geraakt?

‘Nou, ik ben eigenlijk met een ander onderwerp begonnen. Ik had een afstudeerscriptie geschreven over kleding in Florence en Rome in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Er is wel veel over kleding in Florence en Italië als geheel geschreven, maar mode verschilde van stad tot stad. Dat wilde ik in een proefschrift verder in kaart brengen, door mijn scriptie uit te breiden met steden als Napels en Milaan. Ik dacht dat Florence een makkelijk eerste hoofdstuk zou zijn, omdat alles al was uitgezocht. Dat viel tegen toen ik daadwerkelijk in Florence zat en bronnen verzamelde! Alleen al door vrouwenportretten chronologisch te ordenen viel me op dat er een omslag plaats vond van luxe naar sobere kleding rond 1475, terwijl inventarissen toonden dat in werkelijkheid de luxe toenam. Leonardo was de eerste schilder die vrouwen in eenvoudige kleding ging portretteren. Dat was nooit eerder zo duidelijk

benoemd, laat staan dat er een verklaring voor was gegeven. Dat prikkelde mijn nieuwsgierigheid en zo verschoof mijn aandacht helemaal naar kleding bij Leonardo.’

Het werk van Leonardo da Vinci is natuurlijk onderwerp van veelvuldig onderzoek. Het vergt enige durf om zo’n veelbesproken kunstenaar als onderwerp te nemen. Vond je het moeilijk om daar iets vernieuwends aan toe te voegen?

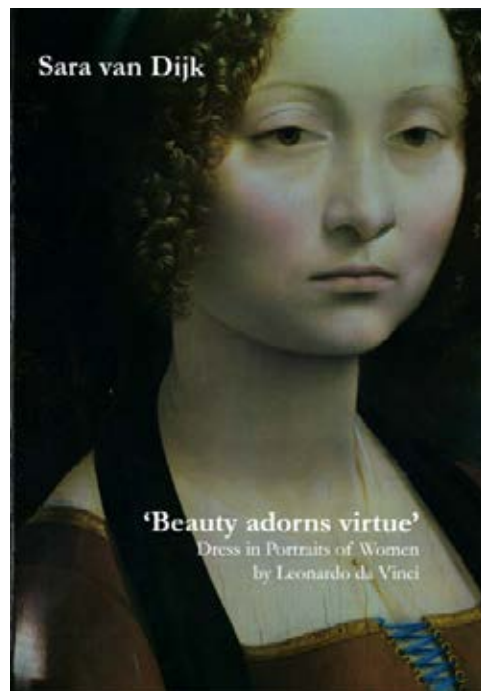
‘Ik heb niet op voorhand bedacht om iets nieuws over Leonardo da Vinci te schrijven. Zo werkt onderzoek ook niet in de praktijk. Ik ben toevallig op iets gestuit, dus in die zin was het niet moeilijk. Toen ik eenmaal het besluit had genomen om mijn onderwerp om te gooien, was het wel een uitdaging om me het terrein van de Leonardo-studies snel eigen te maken. Dat is enorm breed en omdat Leonardo zo in de publieke belangstelling staat, heb je ook met veel pseudowetenschappelijk onderzoek te maken. Soms is het moeilijk om te bepalen waar je serieus op in moet gaan en wat je gewoon links kunt laten liggen.’

Wat was je grootste uitdaging bij je onderzoek en bij het schrijven van je proefschrift?

‘Tijd en geld. Ik heb gesolliciteerd naar promotieplaatsen, maar ben daarvoor afgewezen. Dat betekende dat ik mijn onderzoek in mijn eigen tijd moest doen, naast betaald werk. Dankzij beurzen van het NIKI (Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut in Florence) kon ik af en toe een paar maanden in Florence onderzoek doen. Dat was echt cruciaal.’

De jury van de Jan van Gelderprijs stelt dat je ‘alle registers van de kunstgeschiedbeoefening uitstekend weet te bespelen. Haar proefschrift is bovendien helder gestructureerd en goed geschreven.’ Niet alleen de inhoud maar ook de structuur en stijl van je proefschrift worden dus geprezen. Hadden structuur en stijl ook je bijzondere aandacht?

‘Zeker! Als kunsthistoricus heb je geen formules of wiskundige vergelijkingen om je punt te

maken. Taal is ons belangrijkste gereedschap, dus daar moeten we zorgvuldig mee omgaan. Dat was soms een worsteling, vooral omdat ik direct in het Engels heb geschreven. Ik heb mijn 16-jarige ik wel eens vervloekt dat ze niet beter had opgelet bij Engelse grammatica. Maar taal is vooral ook leuk. Schrijven dwingt je tot het aanbrengen van ordening in je materiaal en je gedachten.’

Je bent sinds 2015 verbonden aan het Rijksmuseum als junior conservator textiel. Hoe kijk je terug op je promotietijd en waar zien we je over tien jaar?

‘Hoewel het soms moeilijk te combineren was met werk, heb ik genoten van mijn promotietijd. Het was zo’n leuk onderwerp om aan te werken! Natuurlijk was het soms zwaar en heb ik momenten gehad waarop ik dacht dat het nooit zou lukken om het af te ronden, maar mijn eigen nieuwsgierigheid naar het onderwerp won het altijd. Soms mis ik het wel, zeker de uitstapjes naar Italië natuurlijk.

Het is lastig om te bedenken waar ik over tien jaar ben. Ik had nooit gedacht dat ik in het Rijksmuseum terecht zou komen, dus ik durf niet helemaal op mijn eigen voorspellingen te vertrouwen. Het zou wel mooi zijn om mijn tienjarig jubileum in het Rijksmuseum te vieren. Het werken met een collectie stelt je voor heel andere uitdagingen dan als promovendus die vooral met bronnen bezig is. Voor ik in het museum kwam, had ik nooit vijftiende-eeuws Italiaans fluweel in

handen gehad. Het hanteren van de objecten zelf levert weer andere inzichten op dan je in het archief opdoet. Het vult elkaar heel mooi aan.’

Tijdens de Kunsthistorische Dag werden diverse kunsthistorische prijzen uitgereikt. Als jij een kunsthistoricus een prijs zou mogen geven, wie zou dat dan zijn en waarom?

‘Ik zou wel een postume oeuvreprijs willen uitreiken aan Michael Baxandall. Ik heb grote bewondering voor de veelzijdigheid van zijn werk en de prettige leesbaarheid. Zijn ideeën zijn nog altijd relevant voor de kunstgeschiedenis vandaag de dag.’

Winnaar Gijselaar Hintzenprijs: Jan Teeuwisse

De Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds reikt eens in de twee jaar een prijs uit aan een kunsthistoricus die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het stimuleren van kunsthistorische kennis bij een breder publiek. In 2016 viel de eer te beurt aan Jan Teeuwisse, directeur van het Sculptuurinstituut in Museum Beelden aan Zee te Scheveningen, wegens zijn grote verdienste op het gebied van het toegankelijk maken van kunsthistorische kennis betreffende de Nederlandse beeldhouwkunst voor een breed publiek.

De Gijselaar Hintzenprijs wordt toegekend aan een kunsthistoricus die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het stimuleren van kunsthistorische kennis bij een breder publiek. Wat betekent het winnen van de prijs voor jou? 'Ik was zeer verrast, je wint niet elke dag een prijs. En vooral omdat je bij deze prijs niet zelf meedingt, maar het plotseling hoort, was het een grote verrassing. Het voelt als een grote waardering,

de monografieënreeks en de Sculptuurstudies die in het jury-rapport werden geroemd, zijn mij heel dierbaar. Het is goed om te weten dat het werk dat we doen wordt opgemerkt. Dat stimuleert ons ook om door te gaan.'

Je kreeg de prijs voor je werk als directeur van het Sculptuurinstituut te Scheveningen. Hoe ben je hier terecht gekomen en wat kenmerkt jouw werkwijze? 'Al tijdens mijn studie aan de Universiteit van Amsterdam koos ik voor elk werkstuk een beeldhouwer die een mooie kapstok vormde voor het beschrijven

van een bepaalde periode. Mijn doctoraalscriptie werd door het Amsterdams Historisch Museum uitgegeven als boek, dat was geweldig. Het afronden van een onderzoek tot een mooie publicatie vond ik toen al fijn.

Later werkte ik als zelfstandige voor verschillende musea en leerde ook Rudi Ekkart kennen. Hij vroeg mij als hoofdconservator moderne kunst bij het RKD. Dat was een geweldige plek om te zitten. Ik heb er elf jaar gewerkt en was daarnaast lid van de artistieke adviescommissie van Beelden aan Zee, omdat daar mijn onderzoeksinteresse lag.

Door de stichters van het

museum, Theo Scholten en Lida Scholten-Miltenburg, werd ik benaderd voor hun museum. Maar bij het RKD ging je niet zo gemakkelijk weg. Uiteindelijk heb ik toch de stap gemaakt, om zelf weer direct met de kunstwerken te kunnen werken. Mijn voorwaarde, en dat is misschien kenmerkend voor mijn werkwijze, was dat we in gingen tegen de trend dat al het onderzoek en de bibliotheken bij Nederlandse musea werden weggesaneerd. Een museum heeft diepgang nodig, en een bibliotheek en documentatiecentrum zijn daar voorwaarden voor. Ik mocht een verkenning doen voor wat er nodig was voor zo'n instituut en uiteindelijk is het toen bij het museum gebouwd, dus in hetzelfde gebouw. Het is nog steeds mijn overtuiging dat de verbinding met onderzoek essentieel is. Als directeur van een particulier museum ben ik natuurlijk ook dol op *blockbusters*, maar het is buitengewoon irritant als er in een tentoonstelling hetzelfde verhaal wordt verteld als 25 jaar geleden. Musea neigen steeds meer daartoe. Maar je moet je publiek serieus behandelen, de stand van

wetenschap moet kenbaar gemaakt worden.'

Wat zijn je plannen voor de komende jaren? Waar zou je graag nog mee aan de slag gaan?

'Er zijn twee dromen die ik de komende jaren in het museum graag wil realiseren. Allereerst een grote tentoonstelling over het internationale neoclassicisme van het interbellum. Jonge beeldhouwers uit de hele wereld gingen studeren in Parijs en werden onderdeel van de zogenaamde *École de Paris*. Bij terugkeer in het vaderland werden zij de wegbereiders van de modernistische ontwikkeling binnen hun discipline. Het is dus een essentiële schakel in de naoorlogse bloei van de beeldhouwkunst die nog immer voortduurt. Spannend is dat het een tentoonstelling is die heel nauw luistert voor wat betreft de keuze van de sculpturen. Dit moet binnen nu en drie jaar worden gerealiseerd.

De tweede droom is gekoppeld aan het onderzoek dat wordt uitgevoerd onder auspiciën van mijn bijzondere leerstoel aan de Universiteit Leiden: Nederlandse

beeldhouwkunst 1900-2000. Tentoonstelling en boek moeten niet een geduldige opsomming worden, dit overzicht vraagt om een spannende, abstraherende aanpak: wat is bijvoorbeeld de invloed geweest van ons koloniale rijk op de eigen beeldhouwkunst; wat verklaart het moeizame bestaan van openbare beeldhouwkunst in Nederland, enz., enz. De opdracht van deze leerstoel is om deze geschiedschrijving op een bijzondere manier te gaan doen: met studenten, promovendi, onderzoekers, kunstenaars. Dat is heel spannend.'

Tijdens de Kunsthistorische Dag werden diverse kunsthistorische prijzen uitgereikt. Als jij een kunsthistoricus een prijs zou mogen geven, wie zou dat dan zijn en waarom?

'Wanneer er een oeuvreprijs zou bestaan, zou emeritus hoogleraar Kunstgeschiedenis Carel Blotkamp wat mij betreft een grote kanshebber zijn. Hij heeft zoveel betekend voor de Nederlandse kunstgeschiedschrijving. Hij kijkt bovendien als een kunstenaar. Blotkamp heeft

de kunstgeschiedenis van de moderne tijd in zekere zin volwassen gemaakt, onder andere met een tijdschrift als *Jong Holland*.'

De prijsuitreiking vond plaats tijdens de Kunsthistorische Dag, waarvan het thema Technische kunstgeschiedenis was. Sprak dat onderwerp je aan?

'Jazeker, ik vond het een erg goed thema voor zo'n dag. Wel was het programma redelijk 'schilderij-gerelateerd'. In ons deel van het vak, waar we met sculptuur bezig zijn, ligt het vaak dichterbij elkaar. We zijn direct bezig met techniek, we raken alles aan, we onderzoeken het interieur, we weten hoe brons gegoten wordt. Die tegenstelling tussen 'gewone kunstgeschiedenis' en 'technische kunstgeschiedenis' ervaren wij niet zo.'

ADVERTENTIE

WAANDERS & DE KUNST

(0)38 46 01 763 | WWW.UITGEVERIJWAANDERS.NL

NIEUW STANDAARDWERK over kleurgebruik in de kunst!

€ 55,-

Blauw Groen – een uniek boek, over alle aspecten van het gebruik van kleur door de mens, geschreven vanuit het perspectief van de kunstenaar. Zo verbindt het boek de praktijk van het schilderen met de theoretische kunstgeschiedenis. Doordat we de verf snappen, snappen we de kunst (een beetje beter).

368 pagina's, gebonden, 24 x 27 cm |
640 illustraties in kleur | ISBN 978 94
6263 018 5

Algemene ledenvergadering 2016

Amsterdam, Rijksmuseum Auditorium, zaterdag 12 november 2016,
jaarvergadering en verslagen: 10:45-11:25; prijzen: 15:50-16:30

1.

OPENING EN VASTSTELLING AGENDA

Aanwezig zijn 6 van de 8 bestuursleden. De agenda is vastgesteld.

2.

VERSLAG ALGEMENE LEDENVERGADERING 7 NOVEMBER 2014

Het verslag van 2015 is goedgekeurd en daarmee vastgesteld.

3.

TERUGBLIK 2016

Visuele presentatie van de activiteiten van 2016 wordt getoond. Overzicht activiteiten:

- Sectie Architectuur, 15 april 2016, Gemert: 'Een kijkje in de keuken van... de gemeentelijke Ruimtelijke Ontwikkeling, Gemert'
- Algemeen: 24 mei 2016, RKD, Den Haag: Expositie RKD-VNK
- Algemeen: 10 juni 2016, Cromhouthuis/Bijbels

Museum, Amsterdam:
Workshopmiddag
'Kennerschap, musea en de markt'

- Sectie Zelfstandigen: 2 september 2016, RKD, Den Haag: Workshopmiddag 'Van boek naar doek. Hoe zet je kunsthistorisch onderzoek om in een succesvol freelance project?'
- Sectie Architectuur: 6 oktober 2016, Universiteit Utrecht, Utrecht: Studiedag 'Selling Architecture'
- Sectie Educatie: 27 oktober 2016, Vondel CS, Amsterdam: 'De kunsthistoricus op tv'

4.

BERICHTEN VANUIT BESTUUR

Samenstelling bestuur:

Twee bestuurswisselingen hebben plaatsgevonden en een nieuw bestuurslid is toegetreden:

- Renske Cohen Tervaert is per 1 januari 2016 opgevolgd als secretaris door Geerte Broersma (Conservator Muiderslot).

- Judith Niessen is per 1 juni 2016 opgevolgd door Menno Jonker (Zelfstandig curator en onderzoeker). Jonker heeft de sectie Zelfstandigen overgenomen.
- Epcó Runia (Hoofd Educatie Mauritshuis) is per september 2016 als nieuw bestuurslid toegetreden. Hij vertegenwoordigt de nieuwe sectie Educatie.

Officemanager

Eline Levering is per februari 2016 als officemanager gestart.

5.

PRESENTATIE JAARREKENING

Penningmeester Ellis Dullaart (ED) geeft toelichting op de jaarrekening 2015 en begroting 2017. Op 31 december 2015 bedroegen de saldi van de betaal- en spaarrekening respectievelijk €1563,86 en €24.761,32. Zie verder tekst ED. Concluderend: over 2015 blijken meer inkomsten te zijn

gegenereerd dan begroot, en blijkt dat de uitgaven conform begroting zijn uitgekomen. Dit resulteert in een positief saldo van ruim €3200,- dat aan de reserves is toegevoegd. Dit positieve saldo komt voort uit sponsor-gelden en hogere inkomsten uit de diverse activiteiten. Het extra geld is gedeeltelijk geïnvesteerd in een nieuw online systeem voor ledenadministratie.

De activiteiten hebben meer inkomsten gegenereerd dan begroot, maar daarnaast is er ook meer aan uitgegeven dan begroot. Voor toekomstige begrotingen zal er rekening mee worden gehouden dat de inkomsten uit sectie-activiteiten en de workshop significant hoger zijn dan voorheen werd begroot. Het bestuur verwacht het komend jaar meer inkomsten te genereren door middel van de sectie-activiteiten en de workshop. Omdat blijkt dat deze activiteiten erg gewaardeerd worden door onze leden, is er ook meer geld vrijgemaakt om

deze te organiseren. Om de jaarlijkse *Kunsthistorische Dag* een nog steviger positie te geven, is ook daarvoor ruimer begroot aan de lastenkant. De Kascommissie heeft opgemerkt dat het budget van €500,- per sectie mogelijk in de toekomst omlaag zou moeten kunnen, zodra alle secties goed lopen en zij ook eigen inkomsten genereren.

De VNK jaarrekening 2015 en begroting 2017 zijn goedgekeurd door de kascommissie, bestaande uit Claire van den Donk-Schweigman en Lucinda Timmermans. Aangezien hun termijn er op zit, wordt een oproep voor nieuwe leden van de kascommissie gedaan. Het bestuur bedankt hen hartelijk voor hun inzet in de afgelopen 3 jaar.

6.

UPDATE SECTIES 2016

Sectie Educatie

Voorzitter van de sectie, Epco Runia, geeft een korte toelichting op de sectie: voor wie is die bedoeld en wat houdt educatie in? Educatie is in deze sectie breder dan alles wat met 'scholen' te maken heeft. Het gaat over kennisoverdracht voor een breed

publiek en betreft 'overdrachts-kunsthistorici'. Denk hierbij aan docenten in musea en in onderwijs, cursussen, reizen, educatieve medewerkers van erfgoedinstellingen, productmakers, alle kunsthistorici die meer in marketing beroepen zitten en veel voor media doen.

De sectie biedt deze mensen een platform voor kennisuitwisselingen, en wil meer waardering voor het vak kweken. Zo wil het bijdragen aan de inhoudelijke verdieping en professionalisering van het werkveld. Dit wil de sectie bereiken door workshops en bijeenkomsten te organiseren. Een eerste succesvolle bijeenkomst, 'De kunsthistoricus op tv' heeft al plaatsgevonden op 27 oktober 2016.

De sectie is leuk en leerzaam voor iedere kunsthistoricus.

7.

RONDVRAAG

Er zijn geen vragen.

8.

UITREIKING

KUNSTHISTORISCHE PRIJZEN

Jan van Gelderprijs 2016

Jurylid Roman Koot geeft kort

een toelichting op de prijs: dit jaar dongen publicaties uit de tweede helft 2014 en 2015 mee, waaruit 1 winnaar is gekozen. Voortaan zal de prijs altijd betrekking hebben op het voorafgaande kalenderjaar. Het juryrapport wordt voorgelezen door jurylid Caroline Roodenburg. De jury koos uit 9 publicaties. Zie verder tekst juryrapport. De winnaar van de Jan van Gelderprijs is Sara van Dijk, met haar proefschrift "*Beauty adorns virtue*". *Dress in portraits of women by Leonardo da Vinci*.

De Gijselaar

Hintzenfondsprijs

Het juryrapport wordt voorgelezen door jurylid Claudine Chavannes-Mazel. Zie verder tekst juryrapport. De prijs wordt toegekend aan Jan Teeuwisse 'als directeur van Het Sculptuurinstituut te Scheveningen wegens de grote verdienste op het gebied van het toegankelijk maken van kunsthistorische kennis betreffende de Nederlandse beeldhouwkunst voor een breed publiek', aldus het juryrapport.

Karel van Manderprijs 2016

De Karel van Manderprijs 2016 is gebaseerd op de bibliografie 'Architectuur, stedenbouw en ruimtelijke ordening, tuin- en landschapsarchitectuur, monumentenzorg en bouwhistorie door de eeuwen heen'. Het juryrapport wordt voorgelezen door juryvoorzitter Annette de Vries. Uit de vele publicaties zijn er 9 genomineerd. Zie verder tekst juryrapport.

Een eervolle oeuvrevermelding gaat naar Heimerick Tromp, met de publicatie *De Nederlandse landschapsstijl in de Achttiende Eeuw*, Leiden 2012.

De winnaar van de Karel van Manderprijs 2016 is Merlijn Hurx (universitair docent middeleeuwse architectuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht) met zijn publicatie *Architect en aannemer. De opkomst van de bouwmarkt in de Nederlanden 1350-1530*.

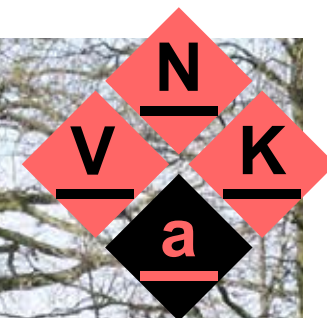
9.

SLUITING

De algemene ledenvergadering is gesloten om 11:15 uur. De prijsuitreiking is gesloten om 17:00u.

	BEGROTING 2015				REALISATIE 2015				VERSCHIL				CONCEPTBEGROTING 2017		
INKOMSTEN													INKOMSTEN		
contributie		18.500,00				17.060,50			-1.439,50				contributie	18.000,00	
rente		200,00				203,01			3,01				rente	200,00	
sponsoring		1.500,00				2.400,00			900,00				sponsoring	1.500,00	
workshop		250,00				2.420,00			2.170,00				workshop	1.250,00	
jaarvergadering		750,00				1.130,00			380,00				jaarvergadering	1.000,00	
sectie activiteiten		500,00				1.873,00			1.373,00				sectie activiteiten	750,00	
diversen		-	+			102,48	+		102,48	+			diversen	-	+
TOTAAL INKOMSTEN		 21.700,00				 25.188,99			 3.488,99				TOTAAL INKOMST	 22.700,00	
UITGAVEN													UITGAVEN		
secretariaat		5.000,00				5.669,02			669,02				<i>Organisatie</i>		
druk- en portokosten		250,00				1.307,36							office management	12.500,00	
administratiekosten		250,00				507,93			257,93				druk- en portokosten	250,00	
bestuurskosten		350,00				180,37			-169,63				administratiekosten	250,00	
<i>Kunsthistorici.nl</i>													bestuurskosten	250,00	
redactie	5.100,00				4.120,86								website/bulletin	750,00	+
website/huisstijl	1.500,00	+			650,01	+							SUBTOTAAL	 14.000,00	
SUBTOTAAL		 6.600,00				 4.770,87			 -1.829,13				<i>Evenementen</i>		
<i>Evenementen</i>													workshop	1.500,00	
workshop	1.000,00				2.036,86								jaarvergadering	2.500,00	
jaarvergadering	2.000,00				1.901,65								sectie activiteiten	2.500,00	+
sectie activiteiten	1.000,00	+			885,25	+							SUBTOTAAL	 6.500,00	
SUBTOTAAL		 4.000,00				 4.823,76			 823,76				<i>Kunsthistorische prijzen</i>		
<i>Kunsthistorische prijzen</i>													K. v. Mander	1.500,00	
K. v. Mander	1.500,00				1.500,00								J. v. Gelder	1.000,00	
J. van Gelder	1.100,00				-								overig	150,00	+
overig	250,00	+			34,60	+			-215,40				SUBTOTAAL	 2.650,00	
SUBTOTAAL		 2.850,00				 1.534,60			 -1.315,40				<i>Overige</i>		
bibliografie		2.500,00				2.976,01			476,01				bibliografie	2.500,00	
onvoorzien		200,00				-			-200,00				CIHA	200,00	
CIHA		200,00	+			200,00	+		-				onvoorzien	250,00	+
TOTAAL UITGAVEN		 22.200,00				 21.969,92			 -230,08				SUBTOTAAL	 2.950,00	
SALDO 2015		 -500,00				 3.219,07			 3.719,07				TOTAAL UITGAVEN	 26.100,00	
													SALDO 2016	 -3.400,00	

TERUGBLIK 2016

15 april 2016: Kijkje in de keuken van de Gemeentelijke Ruimtelijke Ordening, Gemert

TERUGBLIK 2016

24 mei 2016: Expositie RKD-VNK, Den Haag

TERUGBLIK 2016

10 juni 2016 – Cromhouthuis / Bijbels Museum, Amsterdam
Workshopmiddag 'Kennerschap, musea en de markt'

TERUGBLIK 2016

2 september 2016 – Workshopmiddag RKD, Den Haag
'Van boek naar doek: hoe zet je kunsthistorisch onderzoek om in een succesvol freelance project?'

TERUGBLIK 2016

6 oktober 2016 – Universiteit Utrecht
Studiedag 'Selling Architecture'

TERUGBLIK 2016

27 oktober 2016 – Vondel CS, Amsterdam
'De kunsthistoricus op tv'

Nog geen lid van de VNK?

De Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici wil kunst- en architectuurhistorici in Nederland bij elkaar brengen en kennisoverdracht, ontmoeting en discussie binnen het vakgebied bevorderen. Dat doen we onder andere door het organiseren van bijeenkomsten en workshops, door het uitgeven van het bulletin *Kunsthistorici* en door actief te zijn op de website en *social media*.

Bijna 1000 kunst- en architectuurhistorici in Nederland en daarbuiten zijn al lid van de VNK. Als lid blijf je op de hoogte van het laatste nieuws uit het vakgebied en krijg je de mogelijkheid regelmatig collega's te ontmoeten en je netwerk uit te breiden. Studenten en gepensioneerden kunnen bovendien voor een lager tarief lid worden. Het is nu ook voor instellingen mogelijk om de VNK te steunen.

Lidmaatschap:

€ 30,- of €23,- per jaar (studenten en gepensioneerden)

Lidmaatschap voor het leven:

€ 1.000 (u ontvangt het boek *Onder kunsthistorici*)

Institutioneel steunlidmaatschap:

€ 500,- per jaar (u krijgt 2 deelnemersplaatsen tijdens de VNK-activiteiten en vermelding van uw logo op de website)

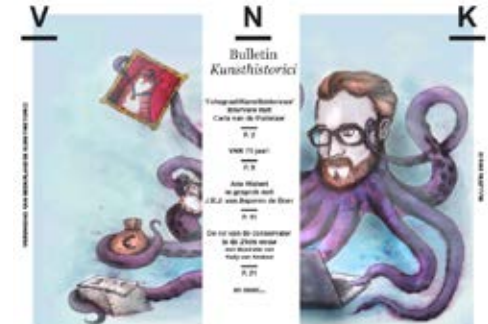
Begunstigers lidmaatschap (persoon/instituut):

€ 100,- per jaar (u wordt vermeld op de website)

Aanmelden?

Stuur een email naar de ledenadministratie: secretariaat@kunsthistorici.nl en vermeld hierin achternaam, voorletters en titel, adres, postcode+ woonplaats, geslacht, afstudeerrichting en e-mailadres. De kosten van het lidmaatschap zijn inclusief het abonnement op *Kunsthistorici*.

www.kunsthistorici.nl

BEGUNSTIGERS VNK:

RIJKS MUSEUM

PAN
AMSTERDAM

Colofon

Kunsthistorici is een uitgave van de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici (VNK)
27ste jaargang, nr. 3, december 2016

Redactie

Eline Levering, Mphil, hoofd- en eindredactie
Annette de Vries, redactieraad
Ellis Dullaart MA, redactie

Vormgeving en opmaak

Janna & Hilde Meeus, www.meeusontwerpt.nl

Redactieadres

Eline Levering, secretariaat@kunsthistorici.nl

Deze uitgave kwam tot stand met medewerking van:

Geerte Broersma
Fieke van Dieren
Sara van Dijk
Ellis Dullaart
Margriet van Eikema Hommes
Merlijn Hurx
Menno Jonker
Arjan de Koomen
Eline Levering
Jan Teeuwisse
Heimerick Tromp
Annette de Vries

Bestuur VNK

dr. Annette de Vries, voorzitter
Geerte Broersma MA, secretaris
Ellis Dullaart MA, penningmeester
drs. Fredric Baas
dr. Arjan de Koomen
dr. Eloy Koldewij
Menno Jonker MA
drs. Epco Runia

Abonnement

Een abonnement op *Kunsthistorici* is inbegrepen bij het lidmaatschap van de VNK. De jaarlijkse contributie bedraagt € 30,- en € 23,- (gepensioneerden en studenten), ongeacht in welke maand men zich opgeeft. U wordt verzocht gebruik te maken van de toegestuurdte betalingsinstructies. Voor meer informatie kunt u zich wenden tot de ledenadministratie.

Kunsthistorici wordt digitaal verspreid.

Opzegging

Lidmaatschap en abonnement worden jaarlijks stilzwijgend verlengd. Het lidmaatschap kan alleen schriftelijk bij de ledenadministratie worden opgezegd, op elk moment en met onmiddellijke ingang.

(Email)adreswijzigingen

Doorgeven aan de ledenadministratie.

Secretariaat en ledenadministratie VNK

t.a.v. Eline Levering
Postbus 90418
2509 LK Den Haag
secretariaat@kunsthistorici.nl

www.kunsthistorici.nl

© Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de afbeeldingen volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, worden verzocht zich tot de redactie te wenden.

Recipes about processing and the application of linseed oil in late medieval panel painting

Indra Kneepkens

Amsterdam School of Historical Studies, University of Amsterdam

Introduction

Research questions

- How was linseed oil processed and applied in painting according to late Medieval sources?
- What is the relation between these art technological sources and actual practice?

Relevance

- Processing affects handling properties, drying, appearance and degradation of paints
- Processing plays a key role in theories about
 - the Eyckian binding medium
 - the relation between processing and stylistic development
- Sources used to explain surface effects and analytical results
- But: relation between sources and practice matter of debate

Methods

- Basis: existing analytical data and proposed links to sources
- Combination of source and literature study, reconstruction experiments and chemical analysis
 - Different pigments, different techniques
 - Visual analysis, (digital) microscopy, (MA)-XRF, colour and viscosity measurements, determination iodine value and acid number

Chapter 1: Oil pressing and storage

How was oil pressed and stored in the late middle ages?
How do storage conditions affect the properties of linseed oil?

- Various presses, driven by animate-, water- and wind power
- Technique similar up to 19th c: grinding, heating, pressing
- Longtime storage in dark with limited oxygen
- In workshop: bottle or jug, closed with stopper or gag
- Yellow oil, mucilage settled out, low viscosity
- Good for matte structured paints, not for smooth glossy films

Flasks:
Left: Hans Bol, *Portrait of Goltzius* (detail), 1593, Engraving, National Gallery of Art, Washington
Middle: David Teniers (1610-1690) *Alchemist* (detail), 1651-1656
Right: storage experiment: flask closed with gag and flask with trapped oxygen
Above left: Jost Amman (1539-1591) *Olearius*, Woodcut, 1568, British Museum
Below left: oil cellar from De Passiebloem Zwolle, 1776. Photo: Jan Bakker, 2008

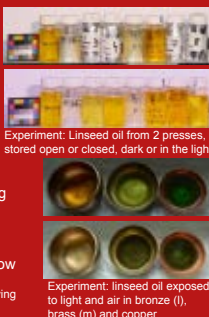
Chapter 2: Exposure to light and air

How do light and air influence the properties of linseed oil and paints?

- Air bleaches and raises viscosity
- Light accelerates this process
- Size and material container matters
 - Larger surface: quickens process
 - Bronze: quickens bleaching and drying
 - Copper and brass: oil turns green
- Paint
 - levels, great for smooth glazes
 - Over time it wrinkles and tends to yellow

Dirck Vellert, *Saint Luke Painting the Virgin*, 1526, Engraving (170 x 124 mm), Metropolitan museum of art, New York

Chapter 3: Heat treatment

How was linseed oil heated in the late middle ages and how does heating influence the properties of oil and paint?

- Boiled oil identified in many paintings¹
- Very few sources for pure boiled oil, many include other ingredients
- Sources suggest non-commercial quantities, gentle heating in glazed ceramic, over fire, sometimes foam is scooped off and oil is stirred
- The more oil heated at a time, the smaller the surface: less darkening
- Boiling on charcoal fire easy and controllable
- Foam only occurs in ceramic at 100 °C: trapped water?
- Only prolonged boiling alters properties considerably
 - Raised viscosity
 - Glossy paint

Above: boiling oil with foam on fire
Before and after boiling at 250 °C for ca. 7.5 hours, Middle and left are more viscous

Chapter 4: Addition of colorless powdered glass

Colorless powdered glass was found in the original paint layers of several art works dating from the fifteenth to the 18th century.²

- How is the use of powdered glass documented in art technological sources?
- How was colorless powdered glass added to paints?
 - Was it added to the oil or to the paint? Was the oil processed in some way?
 - To what extent do particle size and glass composition play a role?
- How does the use of colourless powdered glass affect the properties of the oil and/or paint?
 - Does it increase transparency or the drying rate of paints?

Chapter 5: Addition of varnish and resins

Resins were identified in paint layers on numerous accounts and sources have been suggested to describe this practice.¹

- How are sources about the use of resins in paints related to each other and to practice?
- How were resins added to the paint?
 - Drops of varnish or pigments bound in varnish directly?^{3,4}
 - How do resins affect the properties of oils and paints?

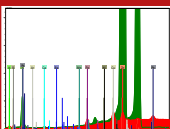

Preliminary tests suggest that resins make smooth, glossy but brittle paints

Chapter 6: Oleum Preciosum

- Zinc was identified on numerous paintings.⁵
 - With ochre, copper green, ultramarine, blacks and red lake
- Was this material added in the form of zinc sulfate, as suggested in the *Oleum preciosum* recipe?⁴
- How is the *Oleum preciosum* recipe related to artistic practice?
 - How does zinc sulfate affect the properties of oil and paints?
 - Does it clarify oil, increase gloss and quicken drying?

Above: Different sulfates on a rock wall
Below: XRF spectra show the difference between chemically pure zinc sulfate (Merck) (green) and natural zinc vitriol from Rammelsberg (red). Bruker Artax µ-XRF spectrometer, 50kV, 600µA, 120 sec, Mo-anode, 0.060 µm capillary lens, He-flush 1.7 l/min. Right: Chemically pure and natural zinc sulfate

Acknowledgements

Many thanks are due to: ASH, Rijksmuseum Amsterdam and Rijksdienst Cultureel Erfgoed Arie Wallert and Claudine Chavannes (Promotores), Tamar Davidovitz, Henk van Keulen, Katrien Keune, Han Neevel, Arie Pappot, Art Néss Proaño Gabor, Guus Verhaar and many others.

Author and Contact

Indra Kneepkens is a PhD student at the University of Amsterdam, Department of Art History, Amsterdam School for Culture & History

If you have any questions, remarks or suggestions please do not hesitate to contact me.

i.kneepkens@uva.nl

Wat het doek aangaat, dat spannen op een raam, men plaatst het over al met water en bry, om de gaasjes van 't lijnente vullen, die men daar na glad vryft op een vruijlen of plank, dat er geen bry op en blijft stien. En als dit werk verrigt is, zoo werd het doek op de zelve wijze als 't Panneel gehandelt, om een grond in eenfaggen uitgefondert, dat men geen kryswa gebuikt. Zoo dat nu het opene veld glad en bequaam is, om de werktuigen en haare verwen te verdragen, zodanig, dat word het stuk niet goet, 't zal den kunstenaar zelve geweten worden.

Die dan nu lukt heeft, oefene op ons gebaande veld zijne gaven van de nature en konst, herneem daaron in de hand naar verveel van 't werk *Peintelen, Borstelen en Kijfelen*. Men schildert in 't klein, of groot en rondwer, en men verdrijs de verwen aapt in een, tot 't eerste zijn de *Peintelen*, wie het tweede de *Borstelen*, en tot het laatste de *Kijfelen* bequaam.

De wittekapelen wert het lijf met swart en wit opgemaakt de vleugelen met wit swart en lichte oker, dog weinig 'er onder gemengt, en de plaatsen op de vleugelen werden in omber, swart, lichte oker en wit geboreen.

De *Caraculien* moeten eerst geschildert worden met indigoen wit, enre kunnen daar na niet anders als lichte oker verdragen, gelijk mede de *Flu-Principes*, die zij even ontrent op die wijze lichte oker. Van dag en schaduw enz. is 't niet noodig in deze bloemen te spreken, 't wijst zig zelve aan, en wy zullen daarom zult ook sporen, om de kortheid, tenzij het zondeling noodzakelijk is, dat we dan op zinn tijd en plaats zullen bekenen maken.

De *grasappel* schildert men van buiten op den dag met lichte oker, omber, vermiljoen en wit, tot de schaduw wermien genootstank lak, feart en bruine schijngel te gebuiken nogmans met die voorrijghed, van 't lak wat milder of niet in spullen, na datse rijper of wat onrijper zijn: daarna plantmen ze op onder de dag kleur met een weinig wit.

Wat het binnenste belagt (geijke veel doorgeleeden werden ten roem gelleit) zoo worden de kolen gemaakt byna op delfte wijze, als men een roode salbetje schildert. De opgescherde ball van binnen verest schijngel, lichte oker en wit, geijke als men de witte vloten door swart, lichte oker en wit natuurlijk genoeg verbeelden kan.

DE GROOTE WAERELD in 't kleen geschildert,

Jan Davidsz. de Heem, *Festoen van vruchten en bloemen*, 1660-1670, olieverf op doek, 74 x 60 cm, Rijksmuseum Amsterdam

De *korf* isju veelehande, waar uitve de *sterven*, *rode*, *korf* en *witte* *ronde* verkiezen, om van te spreken.

De *moeder* legmen aan met lak en swart, en lichte oker met schoone *blauwe* lak, en plantte op met wit zagt verdragen.

Maar de *rode* *korf* legmen aan met vermiljoen en lak, en dan lichte oker met enkel lak, en plantte als de *moeder*.

Daar volgen dan de *rode* *spaanse* *draken*, die niet overmatig om schilderen of om schilderen te verdragen niet onbequaam zijn.

Men legt de zelve aan met lak alleen, of bruinrood en lak.

lak, na datse rijp zijn, of wel met enige groenigheid daar onder, indruze wat *anrijper* vermoeten moeten worden.

De *rijpe* moeten in de reflexie met vermiljoen of bruinrood geschildert worden, en daarna met lak alleen gezegeert, anders de reflexie heel rood is: maar zoo anders niet, moet 'er schijngel mede vermengt zijn. De *druf* is aan 't bovele einde geel oker, daarom moermatte ook aan die plaats met oker en swart schilderen.

Met den *dauw* en 't *hoogel* handelen op de zelve wijze als met de *blauwen*.

Om het *bloes*, als ook den *dauw* 'er op te vertoonen: zoo handelt 'er mede, alwe van de *perfekte* gaange hebben: maar met de *pruimen* is 't wat anders gelogen, als nader by de druiven koomende: daarom alwe rood of blauw zijn, handelen mede ook als de *rode* of *blauwe* druiven.

Maar de *witte* *pruimen* legmen op den dag aan met lichte oker, schijngel en een weinig wit, in de schaduw gebuiken met oker en meerder schijngel zonder wit, en in de reflexie moet oker of schijngel koomen: valsegen wat groender hebben, doet dan een weinig in onder de oker en schijngel.

Als de *pruimen* zoo verre geschildert, droog zijn, lichte oker dan uwe reflexie met schijngel na dat het leven medebrengt, en schommele den *dauw* op de zelve, alwe wel geschildert zijn, in een witten oker, met lak, swart en wit, lichte of donkerder na 't leven.

't Vermaak nu van deze *trouwen* koomen 't gansche jaar door genieten.

In 1692 werd *De groote waereld in 't kleen geschildert* gepubliceerd, een traktaat opgesteld door de schilder Willem Beurs. Tot dan toe was er geen handboek verschenen waarin werd uitgelegd hoe een voorstelling moest worden geschilderd met olieverf: wel waren er veel receptuurboeken en boeken waarin werd verteld welke voorstellingen geschikt waren om te schilderen, maar hoe de verschillende elementen van een voorstelling in de bereide verf konden worden uitgedrukt stond alleen

voor tempera- en aquarelschilders op papier. Beurs maakt er een heldere invuloefening van. Bovendien lijkt zijn omschrijving de praktijk in de Gouden Eeuw te weerspiegelen: A. Wallert toonde met een aantal voorbeelden aan dat de door Beurs voorgeschreven (meng)kleuren op de voorgeschreven plekken werden gebruikt door bekende schilders als Jan Davidsz. de Heem (het schilderij hierboven), Aelbert Cuyp en Hendrick Avercamp.*

In het pas gestarte NICAS-project *Recipes and realities* worden de bijzondere kwaliteiten van de zeventiende-eeuwse schilderkunst onderzocht aan de hand van Beurs: zijn instructies en de optica die hij beschrijft. Kunsthistorisch onderzoek wordt gecombineerd met reconstructies volgens de voorschriften van Beurs, technische en computationele analyse van schilderijen en psychofysica om de overtuigingskracht van zeventiende-eeuwse schilderijen te definiëren.

*A. Wallert, "De Groote Waereld in 't Kleen Geschildert (The Big World Painted Small) : A Dutch 17th-century treatise on oil painting technique", in : S. Eyb-Green, J.H. Townsend, M. Clarke (eds.), The artist's process : Technology and interpretation : Proceedings of the fourth symposium of the Art Technological Source Research Working Group, Londen 2012, pp. 130-137.

NICAS-project *Recipes and Realities*, An analysis of texture rendering in still-life painting and the pictorial procedures of Willem Beurs, gestart september 2016. Technische kunstgeschiedenis en waarnemingsonderzoek door Jeroen Stumpel (Universiteit Utrecht), Sylvia Pont (TU Delft), Ann-Sophie Lehmann (Universiteit Groningen), Joris Dik (TU Delft), Robert Erdmann (Rijksmuseum Amsterdam), Arie Wallert (Rijksmuseum Amsterdam), Maarten Wijntjes (TU Delft), Francesca Di Cicco (PhD TU Delft) en Lisa Wiersma (PhD Universiteit Utrecht). Poster: Lisa Wiersma ✉ A.L.Wiersma@uu.nl

TECHNICAL ART HISTORY

The master's programme combines the field of art history, conservation and restoration and conservation science to answer art historical questions

INTRODUCTION

"The best part of our masters is that we actually get to examine works of art from up close. This is the best way to learn about art and materials."

"I am interested in how technology has influenced stylistic tendencies in art."

We are six students currently in the second year of the only comprehensive Technical Art History (TAH) master's program in the world. Although our field of study is very young, similar work has been going on for the last decade under other names, and the creation of our masters degree is a symptom of the fast growth and great excitement of this field. We explore questions of attribution, style, and technique of various artworks. However, we take these questions a step further by researching art technological sources, reconstructing historical processes like tempera painting, bronze casting, and glass blowing ourselves, studying the materials of artworks on a chemical level, and analyzing works with advanced techniques like infrared reflectography, x-ray spectroscopy, microscopy, and more.

The field of TAH is growing extremely quickly, with the Rijksmuseum having just hired the first official Technical Art Historian, multiple TAH professorships being created throughout Europe, major research projects taking place at institutions like the Max Planck Institute in Berlin and Columbia University in New York, and many museums (especially the Mauritshuis and the Van Gogh here in the Netherlands) putting up technically focused exhibitions. 2015 also saw the founding of NICAS, the Netherlands Institute for Conservation, Art, and Science, whose charter is dedicated to furthering the collaborative field of TAH.

Our study is thus a major part of a large movement and we are very happy to be at the cusp of what we hope is a new approach to art history in general. Our classes teach us the history of art materials and techniques but also offer us the chance to try many of these ourselves.

"I enjoy combining material and technical information to get insight into the artist's working process and finding new ways to approach difficult art historical questions."

"Our master gives us the opportunity to do internships in big institutions, that are close to the university."

THE COURSES – YEAR I

Technical Art History: Position, Projects and Promise

Learning about the history of TAH. This course introduces the students to the field of TAH. It will outline the development, the current standing in the field and its institutional implementation.

History of Art Technology: Inventions, Production and Artistic Change

Learning about how technological inventions can influence art: This course provides technological knowledge and insight into the history of production processes and organization, and the way technical innovations have determined the development of art.

Science

Learning science applied to conservation and restoration. This course offers insights in the chemistry and physics of art materials and the processes of aging. It teaches and introduces various imaging, analytical and scanning techniques.

The Eye and the Object

Learning how to examine a different range of objects from paintings to ceramics by the use of your eyes and simple magnification: the most important tool for the examination of an art object is still the human eye, despite the sophisticated scientific equipment that might be at our disposal. This course aims to equip art historians with 'the observant eye', training their perceptive faculty in reading the material composition, the manufacture and the condition of works of art using the human eye and microscopic devices.

Laboratories of Art

The practical reconstruction is an important exercise. Here, the eye and hand teach the student how art objects are made and, at the same time, sharpen their powers of observation.

The World of Materials: An Object Approach to Art History

By taking the material as the point of departure, this course aims to present the student with a different kind of art historical method: how the affordances of materials affect the appearance and history of art objects. This course has the character of a research group with reflection on other areas of research and individual research of the student.

The Art Technological Source.

History, Analysis and Reconstructions of Artists' Recipes

It consists of an introduction and overview of the understanding and use of various sources that contain art technological information.

The course not only instructs how to interpret and problematize these sources, but moreover addresses the ways in which they are relevant for our understanding of the history of artist's materials and techniques.

Art & Analysis

Scientific examination and interpretation. This course comprises the application and interpretation of analytical techniques to a work of art, making use of research facilities of the Ateliergebouw. Last year, the authenticity and dating of a polychrome sculpture (private collection) and two paintings (Singer, Laren and Museum Catharijneconvent, Utrecht) were examined.

Considerations in this type of research are:

- Applicability of different imaging and analytical methods
- The practice of technical research (under professional guidance)
- The analysis and interpretation of research results
- Exercise in standardized reporting

"Analysing how technological sources correspond to material evidence we find."

conservation-restoration-training.nl

"By actually making a reconstruction after an (old) recipe and technical research you learn to read recipes more thoroughly and come up with different questions than if you were only reading the text."

